

Стратегічне управління

УДК:338.439.02

*М.П. Сичевський, д.е.н., професор,
член-кореспондент НААН,
Л.В. Дейнеко, д.е.н., професор
Інститут продовольчих ресурсів НААН*

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНА СУТНІСТЬ КАТЕГОРІЇ «ПРОДОВОЛЬЧА СИСТЕМА»

На основі аналізу існуючих світових підходів до дослідження продовольчих систем, розкрито організаційно-економічну сутність категорії «продовольча система», висвітлено основні завдання, принципи та механізми функціонування продовольчих систем різного рівня.

Ключові слова: продовольча система, продовольча безпека, безпека харчових продуктів, організаційно-економічні важелі, сталий розвиток

На основе анализа существующих мировых подходов к исследованию продовольственных систем, раскрыто организационно-экономическую сущность категории «продовольственная система», освещены основные задачи, принципы и механизмы функционирования продовольственных систем различного уровня.

Ключевые слова: продовольственная система, продовольственная безопасность, безопасность пищевых продуктов, организационно-экономические рычаги, устойчивое развитие.

On the basis of analysis of existing international approaches to the study of food systems, organizational and economical substance of the category "food system" is disclosed; the main principles and mechanisms of functioning of the food systems of the different levels are highlighted.

Keywords: food system, food security, food safety, organizational and economic instruments, sustainable development

Постановка проблеми. Сучасні вимоги, що ставляться перед організацією процесів виробництва, обміну, розподілу та споживання продовольства, в тому числі, пов'язані з імплементацією вимог ЄС, вимагають охоплення широкого кола зв'язків, пов'язаних з розвитком сільського господарства, харчової промисловості, функціонування ринків продовольства, продовольчої безпеки, безпечності та якості продовольства тощо, які виходять за межі таких традиційних для вітчизняної науки категорій, як «АПК», «продовольчий комплекс» чи «агропродовольча сфера». Тому назріла необхідність введення в науковий обіг і широкого застосування категорії «продовольча система», яка активно використовується європейськими та американськими дослідниками при дослідженні всього спектру проблем, пов'язаних з циклом виробництва і споживання продовольства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В сучасній світовій практиці термін «продовольча система» набув широкого використання в різних галузях знань: в дослідженнях, присвячених аграрному виробництву, технологічним аспектам виробництва продовольства, охороні здоров'я, а також економічних дослідженнях галузевого, регіонального та управлінського спрямування. Він набув застосування як у суто наукових розробках [1] так і урядових документах економічно розвинених країн світу [2]. В розвинених країнах світу на сьогодні функціонують чимало інституцій, діяльність яких безпосередньо пов'язана з дослідженням та вирішенням наукових і практичних проблем функціонування продовольчих систем різного рівня. Серед них можна назвати: The World Food System Center в Цюриху (www.worldfoodsystem.ethz.ch), який проводить дослідження та здійснює освітянську інформаційно-просвітницьку діяльність у співпраці з глобальними і

місцевими зацікавленими сторонами по всьому ланцюжку створення вартості продуктів харчування; The Food Systems Research Institute у Шелбурні (США) (www.foodsystemsresearchinstitute.com), діяльність якого спрямована на формування сталих продовольчих систем, що не тільки забезпечують доступ всіх людей до здорової їжі, але і дають можливість брати участь у виробництві продуктів харчування екологічно безпечних методів; Berkeley Food Institute (food.berkeley.edu), мета якого – за допомогою наукових досліджень та освіти допомогти перетворити глобальну продовольчу систему в різноманітну, сталу і здорову; The UVM Food Systems Summit – щорічний саміт, на базі університету Вермонту (www.uvm.edu/foodsystems/) на якому вчені та практики залучають лідерів до діалогу з питань актуальних систем харчування. В їхніх дослідженнях обґрунтовується необхідність системного підходу до вивчення процесів, пов'язаних з виробництвом і споживанням продовольства, розглядаються складові продовольчої системи, чинники що її формують та впливають на розвиток, а також проблеми взаємовпливу продовольчої системи та соціальної, екологічної і економічної систем глобального, національного та локального рівнів.

Мета статті – на основі аналізу існуючих світових підходів до дослідження продовольчих систем, розкрити організаційно-економічну сутність категорії «продовольча система», висвітлити основні завдання, принципи та механізми функціонування продовольчих систем різного рівня.

Виклад основних результатів дослідження. Аналіз літературних джерел засвідчив, що термін «продовольча система», хоча й є поширеним в зарубіжних дослідженнях, проте є і там відносно новим, і тому використовується достатньо широко, в тому числі й у випадках, коли мова йде загалом про харчовий ланцюг «від лану до столу» або коли досліджуються процеси впливу виробництва продовольства на стан навколишнього середовища [3-7]. Це спонукало в ряді досліджень зосередитись на виявленні сутнісних рис цього поняття, щоб чітко виокремити його серед інших, наближених за змістом, категорій [1, 7, 8]. В найбільш узагальненому вигляді сутнісні риси продовольчої системи представлені на рис. 1.

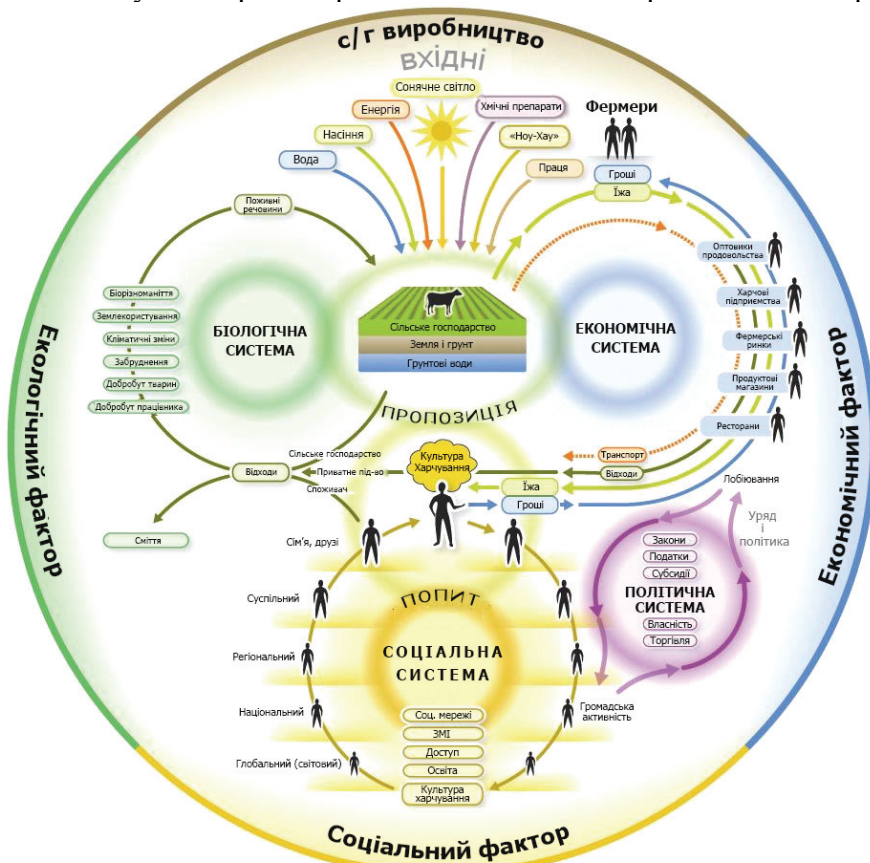
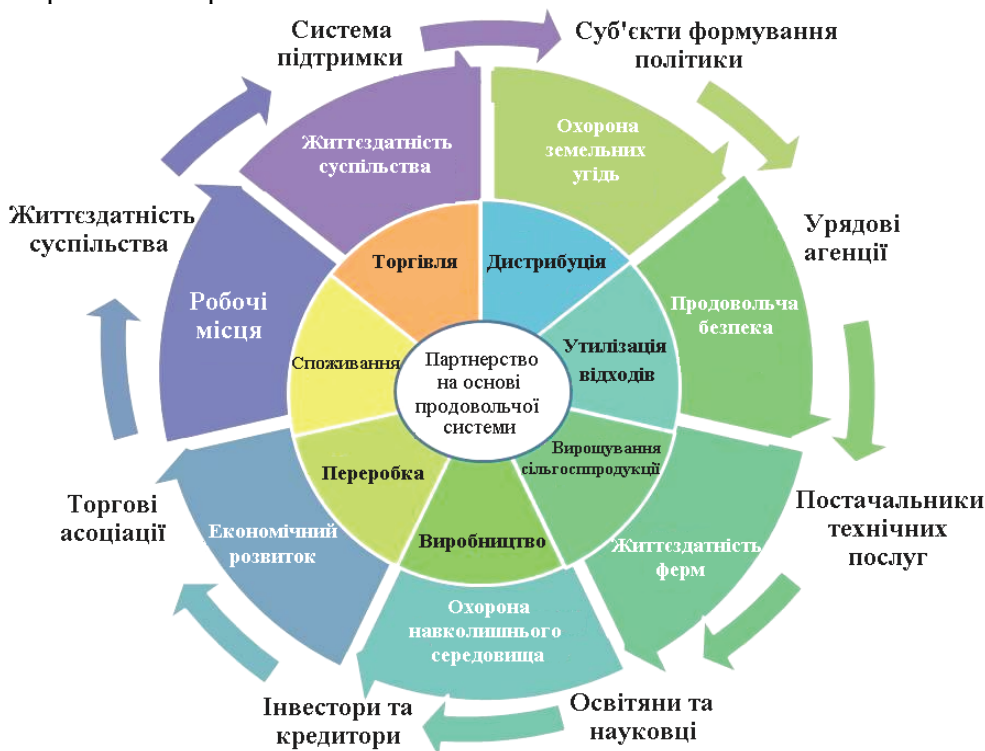

Рис. 1. Продовольча система [7]

На рисунку відображені групи чинників, що утворюють середовище функціонування продовольчої системи: соціальні, економічні, екологічні, виробничі; показана вся складна система взаємозв'язків між біологічною, економічною, соціальною системами в процесі виробництва та споживання продовольства, продемонстровано, як виходи і входи ресурсів і продукції переміщуються по цій мережі зв'язків та впливають один на одного. Механізми та важелі, що визначають організаційно-економічну сутність продовольчої системи виокремлено на рис. 2.

Рис. 2. Організаційно-економічна сутність продовольчої системи [8]

Тож, як бачимо, поняття «продовольча система» включає в себе всі процеси, пов'язані з вирощуванням, збором, переробкою, пакуванням, транспортуванням, маркетингом, споживанням та утилізацією харчових продуктів і упаковки. Однак це не просто пов'язані між собою процеси – це цілісна система в якій виробництво продовольства, переробка, розподіл і споживання інтегровані для підвищення їх екологічної, економічної, соціальної ефективності. Становлення і функціонування продовольчої системи залежить від соціальних, політичних, економічних і природних умов, а також від людських ресурсів (їх навичок та кваліфікації), а також рівня освіти та наукових розробок. Як показано на рис. 2, суб'єктами підтримки функціонування продовольчої системи – це ті хто формує продовольчу політику: державні агенції, надавачі технічного обслуговування, освітяни та дослідники, інвестори та кредитори, торговельні асоціації, громадські організації.

Організаційно-економічний механізм продовольчої системи включає всю сукупність інституційних, правових, економічних, фінансово-кредитних важелів та чинників, що забезпечують зростання обсягів виробництва продовольства та продовольчу безпеку, ефективне використання природних та виробничих ресурсів, підготовку кадрів, інноваційний розвиток, формування культури споживання та уявлень про здорове харчування, захист навколишнього середовища, безпечність та якість харчових продуктів.

Оскільки ключовим завданням функціонування продовольчої системи є забезпечення продовольчої безпеки, для аналізу ефективності функціонування і визначення перспектив розвитку продовольчої системи важливим є виявлення зв'язку і взаємодії між рушійними силами продовольчої системи та індикаторами продовольчої безпеки, відстежуючи які, можна корегувати відповідні політики. З цих позицій інтерес мають напрацювання

дослідників Monika B. Zurek та Polly J. Ericksen, що представляють і характеризують взаємопов'язані та взаємозалежні складові продовольчої системи й продовольчої безпеки (табл. 1) [4, 9]. Відмітимо також, що наведена таблиця дозволяє також чітко розрізнити ці два поняття. При цьому продовольча система характеризується певними видами діяльності, тоді як продовольча безпеку визначають результати цієї діяльності, і тоді є очевидним, що для забезпечення продовольчої безпеки поряд з гарантуванням доступності продовольства не менш важливими чинникам є: хто цю продукцію виробляє; яким чином вона виробляється; чи має це виробництво необхідну стійкість і потужність що б підтримувати постачання харчових продуктів в достатніх обсягах протягом тривалого часу.

Таблиця 1

Складові продовольчої системи та продовольчої безпеки*

Складові		Характеристики
Продовольча система	Виробництво	діяльність, пов'язана з продовольчою сировиною, вкл. рослинництво, тваринництво та рибну продукцію
	Переробка та пакування	дії, пов'язані з трансформаціями продовольчої сировини і підготовки продукції для роздрібною торгівлі
	Розподіл та торгівля продовольством	дії, пов'язані з переміщенням продовольчих товарів, їх маркетингом та реалізацією
	Споживання продовольства	ухвалення рішення про те, що купити і коли, приготування та споживання їжі
Продовольча безпека	Наявність продовольства – Виробництво	якого виду і скільки продовольства виробляють на місці (в країні чи регіоні залежно від об'єкту дослідження)
	Наявність продовольства – Розподіл	скільки продовольства є, коли, якого виду і для кого (структура та принципи розподілу)
	Наявність продовольства – Обмін	скільки продовольства в обміні через бартер, оптову та роздрібною торгівлю тощо
	Доступність продовольства - Доступність	купівельна спроможність домогосподарств стосовно (ціни на харчові продукти визначають, чи є вони доступними)
	Доступність продовольства – Розподіл	механізми, які регулюють, коли, де і в який спосіб буде забезпечено доступність продовольства
	Доступність продовольства - Преференції	соціальні та культурні норми і цінності, що впливають на попит на певні види продовольства
	Споживання продовольства - Харчова цінність	на скільки забезпечуються щоденні потреби калорій, вітамінів, білків і поживних мікроелементів середньодобовим споживанням
	Споживання продовольства - Соціальна цінність	соціальні та культурні аспекти споживання харчових продуктів
	Споживання продовольства – Безпека харчових продуктів	всі аспекти, пов'язані з запобіганням небезпеки для здоров'я через забруднення продовольства або його поживні якості
	Стабільність	Стабільність поставок продовольства протягом тривалого часу

* Адаптовано та складено за [9].

Слід відзначити, що протягом останніх років в світі відбулись суттєві зміни в пріоритетах функціонування продовольчих систем, що впливає на вибір інструментів та важелів стимулювання їх розвитку. Якщо раніше основним завданням вважалося забезпечення продовольчої безпеки шляхом нарощування обсягів виробництва продовольства на основі інтенсифікації (так звана «зелена революція»), акцент робився на самозабезпеченні продовольством, а питання безпеки харчових продуктів було на другому плані, то відповідно до викликів з яким стикнулася глобальна продовольча система сьогодні (глобальна фінансова та продовольча кризи 2007-2009 рр., кліматичні зміни, поява нових гравців на глобальному ринку продовольства), питання цінової доступності продовольства для

різних верств населення превалюють над питаннями нарощування його фізичного обсягу, питання сталості є більш важливим, ніж інтенсифікація виробництва, а відкрита, прозора світова торгівля спеціалізованою продукцією додає переваг продовольчій системі. Також відзначається, що в сучасних умовах продовольчої системи стають більш вразливими до різного роду ризиків [5, 10].

Для більш повного висвітлення організаційно-економічної сутності категорії «продовольча система», слід також зазначити, що вона існує в певних межах (селища, міста, регіону, країни тощо). І це певною мірою відображено на рисунку 1. Тобто має місце ієрархія продовольчих систем, де ефективність функціонування продовольчих систем різного рівня є взаємозалежною і може створювати синергетичний ефект. Найчастіше вирізняють продовольчі системи місцевого, національного та глобального рівня. Можуть також розглядатися продовольчі системи біорегіонів та окремих континентів. В залежності від меж (чи рівня) на якому функціонує продовольча система, розрізняються чинники та завдання її розвитку.

Формування глобальної продовольчої системи спричинено як наявністю глобальних проблем, пов'язаних з виробництвом та споживанням продовольства (голод, бідність, кліматичні зміни, запустелення та виснаження природних ресурсів, забруднення навколишнього середовища тощо), так і з стрімким розвитком міжнародної торгівлі продовольством та активізацією глобалізаційних та інтеграційних процесів в економіці. Глобальні інституції, зокрема такі як Світова Організація Торгівлі (СОТ) чи Продовольча та Сільськогосподарська Організація ООН (ФАО) впливають на розвиток глобальної продовольчої системи визначаючи принципи та актуальні завдання в сфері виробництва продовольства, встановлюючи правила обміну на глобальному ринку продовольства, регулюючи споживання задля пом'якшення глобальних проблем.

Пріоритетними завданнями функціонування глобальної продовольчої системи сьогодні визнано: виробництво здорової їжі з високою споживною цінністю та безпека харчових продуктів; скорочення бідності в сільській місцевості; управління використанням природних ресурсів на засадах сталості. В контексті реалізації цих завдань мають вирішуватись наступні проблеми: сприяння економічному зростанню і зайнятості; скорочення нерівності між країнами і в середині країн; забезпечення наявності води та санітарії; забезпечення доступу до енергії; розбудова гнучкої інфраструктури; забезпечення стійкого виробництва та споживання; захист і сприяння сталого розвитку земельних екосистем; зміцнення глобального партнерства тощо.

Глобальні організації впливають і на формування організаційно-економічного механізму національних продовольчих систем. Наприклад, Угода СОТ по сільському господарству та інші пов'язані з нею домовленості обмежують регуляторні заходи, що можуть застосовуватись для вирішення проблем продовольчого забезпечення в конкретній країні. Так, зобов'язання, що приймають на себе члени СОТ вимагають відміни тарифів та допускають лише окремі види субсидування, зокрема субсидування експорту шляхом надання експортних кредитів і прямих дотацій фермерам.

Національна продовольча система відрізняється від продовольчих систем нижчого (меншого за масштабом) рівня значними відстанями між різними компонентами системи (ланцюжку «від лану до столу»), що вимагає надання посиленої уваги налагодженню міцних стосунків між різними учасниками системи – сільгоспвиробниками, переробниками, ритейлерами, рестораторами, споживачами тощо. Очевидно також, національна продовольча система відрізняється вищим рівнем самозабезпечення, ніж місцеві продовольчі системи. На відміну від глобальної продовольчої системи, саме на національний рівень покладається завдання формування планів, формулювання та вирішення задач в царині забезпечення продовольчої безпеки на основі узгодження з усіма зацікавленими структурами. Також на національному рівні вирішуються питання вдосконалення функціонування внутрішнього та регіональних ринків продовольства, забезпечення доступу національним виробникам до міжнародних ринків, формуванню політики в сфері підвищення безпеки продовольства, що охоплює всі етапи продовольчого ланцюжка та всіх задіяних осіб задля забезпечення

відповідності харчових продуктів науково обґрунтованим міжнародним стандартам, а також заохочення споживання продуктів, особливо місцевого виробництва, які дозволяють диверсифікувати та збалансувати раціон харчування, особливо для малозабезпечених груп населення.

Локальні продовольчі системи (від місцевого до регіонального рівня) характеризуються наявністю прямих відносин між виробниками та споживачами продовольства, або намагаються забезпечити найкоротшу відстань між ними. Ця близькість забезпечує формування більш міцних зв'язків між різними зацікавленими сторонами в системі «від лану до столу». Локальні продовольчі системи, як правило, зорієнтовані на продовольче забезпечення максимально за рахунок місцевих ресурсів, мінімізацію негативного впливу на навколишнє середовище, підтримку місцевої економіки. Місцеві органи влади сприяють розвитку продовольчої системи шляхом прийняття відповідних стратегій, формування місцевої політики закупівель, підтримки малого бізнесу.

Висновок. Розуміння процесів, пов'язаних з виробництвом, обміном, розподілом та споживанням як єдиної цілісної системи з великою мережею зв'язків, що виникають по всьому ланцюжку «від лану до столу», є важливим задля постановки та ефективного вирішення завдань аграрної політики, забезпечення продовольчої безпеки, в їх узгодженості з соціальною, екологічною, зовнішньоторговельною та іншою політикою держави, а знання особливостей функціонування продовольчих систем різного рівня є основою для обґрунтованого розподілу компетенцій і повноважень між різними гілками та органами влади різного рівня у розв'язанні широкого кола проблем, пов'язаних з функціонуванням продовольчої системи.

Література

1. Discovering the Food System: A Primer on Community Food Systems / Cornell University, Ithaca, New York [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.discoverfoodsys.cornell.edu/primer.html>.
2. Foresight. The Future of Food and Farming (2011) Executive Summary / The Government Office for Science, London [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/288088/11-547-future-of-food-and-farming-summary.pdf.
3. Food Value Chains: Creating Shared Value to Enhance Marketing Success. /Diamond, A; Tropp, D; Barham, M; Muldoon, F; Kiraly, I; Patty Cantrell, P/ U.S. Dept. of Agriculture, Agricultural Marketing Service, May 2014. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dx.doi.org/10.9752/MS141.05-2014>
4. Polly J. Ericksen Conceptualizing food systems for global environmental change research / Global Environmental Change.-Volume 18, Issue 1, February 2008, p. 234–245.
5. Urban Farming: Rethinking The Industrial Food System /Al. Sigman . – April 26, 2012. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://newfolklore.wordpress.com/table-of-contents/urban-farming-rethinking-the-industrial-food-system-by-al-sigman/>
6. Adding Values to Our Food System: An Economic Analysis of Sustainable Community Food Systems / Prepared for United States Department of Agriculture Sustainable Agriculture Research & Education Program.-Utah State University, Logan, Utah, USA. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ibiblio.org/farming-connection/foodsys/addval.htm#ack>
7. Nourish Food System Map [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nourishlife.org/teach/food-system-tools/>
8. The circle of food system connections and support. Adapted from the C.S. Mott Group at Michigan State University [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://blogs.ext.vt.edu/farm-to-table/category/food-system-concepts-and-principles/>
9. Monika B. Zurek. A Short Review of Global Scenarios for Food Systems Analysis. – ESAC, FAO, Rome. – March 2006. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gecafs.org/publications/Publications/GECAFS_Working_Paper_1_Zurek_March_2006.pdf
10. Shenggen Fan. Rethinking the global food system The role of policy innovations / International Food Policy Research Institute IFPRI-IRRI. – Policy Seminar September 26, 2014. – Washington, DC [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.slideshare.net/ifpri/rethinking-the-global-food-system-by-shenggen-fan>